

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
Аржаанская средняя общеобразовательная школа
Пий-Хемского кожууна Республики Тыва

«РАСМОТРЕНО»
На заседании МО
Протокол № 1
от «28» августа 2024 г.
Тюлюш А.В. /Тюлюш А.В./

«СОГЛАСОВАНО»
Зам.директора по УВР:
Шактар А.А. Шактар А.А.
Протокол № 1
от «28» августа 2024 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА
по внеурочной деятельности «Төрээн дылым-эртине байлаам»

ДЛЯ 6 КЛАССА
НА 2024/2025 УЧЕБНЫЙ ГОД

Составитель программы:
Ооржак Лариса Александровна,
I квалификационная категория.

АРЖААН, 2024 г.

ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

2022-2033 чылдар дургузунда Дээди Хуралдың Тыва Республиканың девискээринге төрөөн тыва дылды сайзырадып быжыглаары-биле холбашкан хемчеглерни барымдаалап, өөредилге планында тыва дыл шактарынга немей «Төрөөн дылым – эртинге байлаам» деп класстан дашкаар өөредилге эртемни киригген. Ук эртемге таарыштыр Национал школа хөгжүдөр институт 5-9 класстарга «Төрөөн дылым – эртинге байлаам» деп чижек программаны (улаштыр – «Программа») «Кол ниити өөредилгениң 5-9 класстарынга «Төрөөн (тыва) дыл» эртемниң чижек өөредилге программасынга» даянып, 5-7 класстарның «Тыва дыл», 8-9 класстарның «Тыва дыл» өөредилге номнарынга дүүштүр кылдырган.

Чижек программаның кол таваа кылдыр дараазында хоойлу, доктаал, саавырлар алдырган:

- Конституция Российской Федерации (с изменениями на 01.07.2020 г.) ст.26;
- Федеральный закон от 29 декабря 2012 г. №273-ФЗ «Об образовании в Российской Федерации»;
- Федеральный закон от 03.08.2018 г. №317-ФЗ «О внесении изменений в статьи 11 и 14 Федерального закона «Об образовании в Российской Федерации»;
- Приказ Министерства и науки РФ от 17 декабря 2010 г. №1897 «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта основного общего образования» (в редакции приказа Минобрнауки России от 31 декабря 2015 г. №1577);
- Конституция Республики Тыва (с изменениями на 12.04.2019 г.) ст.5, 24;
- Закон ВХ-1 «О языках в Республике Тыва» от 31.12.2003 г. №462 (с изменениями на 12.04.2019 г.);
- Закон Республики Тыва от 21.06.2014 г. №2562 ФХ-1 «Об образовании в Республике Тыва» (с изменениями на 02.06.2019 г.).

Россия Федерациязының өөредилге яамызының доктаалдары болгаш дужаалдары база Россия Федерациязының өөредилге черлеринге чижек өөредилге планнарынга, Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызының кол ниити болгаш ортумак (долу) өөредилгеге 9-ку класска төрөөн тыва дыл эртемни чедимчелиг шингээдиригге таарымчалыг кылдыр бердинген «Төрөөн дылым – эртинге байлаам» деп класстан дашкаар өөредилге эртемни өөрениригге 34 шакты чижеглей кылган.

**Кол школага (5-9 класстарга) төрөөн (тыва) дылды өөредириниң
СОРУЛГАЛАРЫ:**

- иштики сагыш-сеткили аажок байлак, бедик мөзү-бүдүштүг база бот-медерели бедик, Россияга, ооң иштинде төрөөн Тывазынга, бодунуң чуртунга бердинген, шынчы; төрөөн тыва дылынга ынак болгаш ону эки билир, хүндүлээр хамаатыны кижизидери;

- төрөөн дылын культураның болуушкуну кылдыр медереп хүлээп ап, ону чугаа чорударының, амыдыралдың аңгы-аңгы адырларынга билиг, дуржулга чедип алырының болгаш ниитилелде тургустунган мораль-этиктиг негелделерин, дылдың эстетиктиг үнезин медереп билириниң кол аргазы кылдыр хүлээп алыры;

- тыва дылды хүн бүрүде амыдыралдың болгаш өөредилгениң ажыл-чорудулгазында ажыглаар аргаларның бирээзи кылдыр хүлээп алыры; кижилер аразында харылзаа тударының кол аргазы кылдыр ажыглаары, өөредилгениң бүгү талалыг кылдыныгларын шиңгээдип алырынга (ажыл-чорудулганың сорулгаларын тургузуп, оларны планнап, чугаага хамаарыштыр бот-хыналданы болгаш бот-эдилгени кылыр; чугула медээ бээр аргаларны ажыглаар; библиографтыг дилээшкиннерни кылып билир, словарьлар, энциклопедиялардан болгаш өске-даа бижимел барымдаалардан, массалыг медээ чепсектеринден болгаш Интернет четкизинден тыва дылда херек медээлерни, сөзүглелдерни тып, ушта бижип, эде тургузуп билир дээш о.ө.) ужур-дузалыг чугула дыл болуп турарын билиндирери;

- дыл системазының тургузуун, ону ажыглаарының дүрүмнерин, чугааның аянын болгаш литературлуг тыва дылдың кол негелделерин шиңгээдири; дылдың болуушкуннарын танып билири, оларны сайгарып, деңнеп, дүүштүрүп, бөлүктөп, үнелеп билир арга-дуржулгазын сайзырадыры, аңаа даянып аас болгаш бижимел чугаа культуразын сагыыры, чугаа чорударының хевирлерин билири, аңгы-аңгы байдалдарга дылды ажыглап шыдаары, чугаа этикединиң негелделерин шиңгээдип алыры; бодунуң ажыглап турары (потенциалдыг) сөс курлавырын улам байыдары; чугаада ажыглаттыннып турар грамматиктиг аргаларның хемчээлин делгемчидери; чедип алган билиглери, мергежил, чаңчылдарын өөредилге ажыл-чорудулгазынга болгаш хүн бүрүде амыдыралынга чугаа чорудуп тура, ажыглаар аргаларын улам байыдып сайзырадыры дээш о.ө.

«ТЫВА ДЫЛ» ЭРТЕМИН ӨӨРЕНГЕНИНИҢ ТҮҢНЕЛДЕРИ

Кол школаның (5-9 класстар) доозукчуларының тыва дылдың программанын шингээдиң алгаш, чедип алыр **бот-тускайлаң түңнелдеринге** дараазында чүүлдер хамааржыр:

1) кижиниң интеллектуалдыг болгаш чогаадыкчы салым-чаяанын база мөзү-бүдүш шынарларын сайзырадырынга төрөөн дылының чугулазын медресеп билири, уругларның билиг чедип алырынга ук дылдың ужур-утказын тодарадып, ону тыва чоннуң ыдыктыг, үнелиг эртинелериниң бирээзи деп билири;

2) тыва дылдың эстетиктиг үнелиг медресеп билири; төрөөн дылынга ынак болгаш ону хүндүлөп, ол дээш чоргаарланыры; ону национал культураның кезээ кылдыр билип, арыг эдилээри;

3) дылдың байлак сөс курлавырын болгаш грамматиктиг аргаларын бодунуң бодалдарын болгаш сагыш-сеткилин хостуг илередирде четче ажыглап шыдаары; бодунуң чугаа-домаан хайгаарап, сайзырадып, экижидеринче чүткүлдүг болуру.

Метапредметтиг түңнелдеринге (предметтен дашкаар азы ооң-биле чергелештир билип алыр харылзашкак чүүлдери) дараазында чүүлдер хамааржыр (5-9, 10-11 класстарга):

1) Чугаа чорудулгазының бүгү-ле хевирлерин ажыглап билири:

Дыңнаары болгаш номчууру:

- бижимел болгаш аас медээниң утказын шын билип алыры (чугааның утказы, сөзүглелдин темазы, кол утказы; кол болгаш немелде медээ);

- аңгы-аңгы стильдерниң болгаш жанрларның сөзүглелдерин номчулганың янзы-бүрү хевирлеринге (сөзүглелден херек информацияны дилеп-тып номчууру (поисковый вид), чүгүртү азы улуг-каралап номчууру (просмотровый), таныжып номчууру (ознакомительный вид), шинчилел-сайгарылгалыг номчууру (изучающий вид)) таарыштыр ажыглап билири;

- аңгы-аңгы стильдерниң болгаш жанрларның сөзүглелдерин шын дыңнап билири; дыңнаарының янзы-бүрү хевирлерин (бир кижиниң тайылбыр чугаазындан болгаш аудио-, видеотехникадан сөзүглелдин кайы-бир кезээн шилип алгаш дыңнаары, сөзүглелдин кыска утказы-биле таныжары болгаш ону тодазы-биле дыңнаары) ажыглап билири;

- информация ап болур чүүлдерден, ооң иштинде өөредиглиг компакт-дискилерден, Интернет четкизинден; янзы-бүрү словарьлардан тайылбыр номнардан (справочниктер) болгаш электроннуг шыгжамырлардан медээлерни тып билири;

- бердинген темага материалдарны тып, системажыдып билири; херек медээлерни боду тып билири; медээлерни чаартып азы ол-ла хевээр дамчыдып билири;

- сөзүглелдерниң утка, стилистика талазы-биле онзагайларын болгаш ажыглаан аргаларының аайы-биле дүүштүрүп болгаш деңнеп билири;

Чугаалаары болгаш бижшири:

- кылыр дээн ажил-херээниң сорулгаларын (хууда болгаш эштери-биле) тодазы-биле билип, кандыг-даа ажилды чурум аайы-биле кылып, чедип алган түңнелдерин үнелеп, аас болгаш бижимел чугаага илередип билири;

- дыңнаан азы номчаан сөзүглелиниң утказын даалга езугаар дамчыдып (планны тургузуп, утказын чугаалап, допчулай бижип, үнелел берип) шыдаары;

- сөзүглелдин утказын, кымга хамаарыштырганын, чугааның байдалын барымдаалавышаан, аңгы-аңгы хевирлерге болгаш жанрларга тургузуп шыдаары;

- аас болгаш бижимел чугаага бодунуң бодалын хостуг илередири, сөзүглелдин тургузуунуң негелделерин сагыыры (бодалының ужур-уткалыын, дес-дараалашкаан, харылзаалыын, темага дүүшкээн дээш о.ө.); номчаан, дыңнаан, көргөн чүүлдеринге бодунуң хамаарылгазын шын илередири;

- монологтуң янзы-бүрү хевирлерин (тоожуушкун, чурумал, угаап бодааныышкын болгаш оларны холуй); диалогтуң янзы-бүрү хевирлерин: (хүндүлел аянын илередир диалог (этикетный диалог), айтырыг-харыы (диалог-расспрос), чугаалажып орар кижизин чугаа чорударынче кыйгыраы (диалог-побуждение), өске киж-биле бодал солчуру (диалог-обмен мнениями) дээш о.ө.) ажыглап билири;

- амгы тыва литературлуг дылда шын адалганың, лексиканың, грамматиканың кол нормаларын, стиль нормаларын херек кырында ажыглап билири; бижимел чугаага шын бижилгениң, пунктуацияның кол дүрүмнерин сагыыры;

- чугаа этикединиң нормаларын хажытпайн, чугаага киржип шыдаары; чугаа үезинде арын-шырайын болгаш шимчээшкиннерин эптиг болгаш шын алдынары;

- хүн бүрүде өөренип азы ажыл кылып турар үезинде бодунуң чугаазын хайгаарап билири; чугааның утказының болгаш шын ажыглалының аайы-биле бодунуң дылын үнелеп билири; дылында грамматиктиг болгаш чугаа частырыгларын тып болгаш эдип билири; бодунуң тургусканы сөзүглелин хоюглап азы эдип, =скертип, делгередиб билири;

- бодунуң үежилериниң мурнунга улуг эвес дыңнадыг, илеткелди кылып, рефераттың утказын дамчыдып билири; маргылдаалыг, чидиг айтырыгларны бадыткалдарга даянмышаан, шиитпирлеп билири;

2) алган билиглерин, мергежилдерин, чаңчылдарын хүн бүрүде амыдыралга ажыглап билири; төрээн дылды өске эртемнерге билиг чедип алырының кол чепсээ кылдыр шын ажыглаары; ону өске-даа эртемнерде (даштыкы дыл, орус дыл болгаш чогаал дээш о.ө) дылдың аргаларын сайгарарына ажыглап билири;

3) долгандыр турар улус-биле харылзажып, кандыг-бир ажылды кылып тура, маргылдаалыг, чидиг айтырыглар шиитпирлээрде, эптиг чугаалажып, харылзажып билири; амыдыралчы болгаш ажыл-агыйжы чугаа үезинде чугаа культуразының негелделерин сагыыры.

5-9 класстарны доозуп тура, доозукчулар дараазында **предметтиг түннелдерни** чедип алыр:

- Дылдың хүлээлгелериниң дугайында, тыва дыл – Россия Федерациясында Тыва Республиканың үндезин чурттакчылары тыва чоннуң төрээн дылы база күрүне дылдарының бирээзи дээрзин, төрээн дыл болгаш чоннуң культуразының сырый харылзаалыг болурун, төрээн дылдың киж-бүрүзүнүң болгаш ниитилелдин амыдыралына ужур-дузазын билири;

- тыва дылдың гуманитарлыг эртемнер аразында болгаш ниити өөредилгеде туружун болгаш ужур-дузазын билири;

- төрээн дылдың эртем талазы-биле үндезиннерин; оларның чадаларының болгаш билиглериниң аразында харылзааларын шиңгээдип алыры;

- дыл эртемниң кол баазалыг билиглерин болгаш ооң кезектерин шиңгээдири: дыл болгаш чугаа, харылзажыр чугаа, бижимел болгаш аас чугаа, монолог, диалог болгаш оларның хевирлери; чугааның байдалы; чугаа (чугаалажыр), эртем, публицистика, албан-херек, чечен чогаал стильдери болгаш оларның жанрлары, дылы; чугааның утка-хүлээлгелериниң аайы-биле хевирлери (тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын);

сөзүглел, сөзүгелелдин хевирлери; дылдың кол-кол кезектери, оларның демдектери болгаш чугаага ажыглалының онзагайларын шиңгээди алыры;

- тыва дылдың лексика болгаш фразеологиязының кол стилистиктиг курлавырларын, тыва литературлуг дылдың нормаларын (шын адалганың, грамматиктиг, орфографтыг, пунктуастыг), чугаа этикединиң дүрүмнерин шиңгээдири болгаш оларны херек кырында амыдыралга аас болгаш бижимел чугаага ажыглаары;

- дылдың кол кезектерин, дылдың грамматиктиг категорияларын танып билири болгаш сайгарары, чугаага шын ажыглаары;

- сөстүң янзы-бүрү сайгарылгаларын (фонетиктиг, лексиктиг, морфемниг, морфологтуг), сөс каттыжышкынының болгаш домактың синтаксистиг сайгарылгазын шын кылып, сөзүглелдин тургузуунуң болгаш кол демдектериниң аайы-биле, дылдың кандыг хүлээлгелерин күүседип чоруурунуң болгаш уран аргаларны ажыглаанының аайы-биле сайгарары;

- лексиктиг болгаш грамматиктиг синонимнерни ажыглаанындан кижиниң чугаазының чечен-мерген, а чечен чогаал дылының каас-чараш, байлак болу бээр аргаларын билири болгаш чугаазыңга шын ажыглаары;

- төрөөн дылдың эстетиктиг хүлээлгелерин медресеп билири, чечен чогаалдың дылын сайгарып тура, чугааның эстетиктиг талазын үнелеп билири.

№	Кичээлдерниң темалары	Шакарнының саны	Кичээлдин хевири	Өөреникчинин ажал-чорудулгазы	Өөрөдилге курлавырлары (парламал болгаш электроннуг хевирде)	Шагы	
						План	Эрттирген
1	Тыва дылдың өг-бүлези	1	Кичээл таныштырылганга	Тыва дылга төрөл дылдарны (алтай, хакас...) дылдар болгаш оларның эдилекчилери төрөл чоннарның амыдыралы дугайында биле танышкантулар	Тыва дылдың төрөл дылдарын эдилеп чоруур Чоннарның амыдыралында тыва культурага чоок кезектерин таныштырар (көшкүн амыдырал, чүдүлге, уран чүүл, аас чогаал) https://postnauka.org/video/15078 В.Плунгян Родство языков.		
	Тыва дылда хөгжүм херекселдеринин аттарының бөлүктери	3	Шинчилел кичээл	Тыва дылда хөгжүм херекселдеринин аттарының бөлүктерге чарып, оларның ук бөлүктерге хамааржырутказын тайылбырлап өөренир. Сарыг шажынга, хамчындылгеге,	Чингинетыва, буддизм болгаш хамчындылге-биле, аңчы ажыл-агый-биле харылзаалыг хөгжүм херекселдеринин аттарын аңгылап, бөлүктерге чарып өөредир. <i>Игил, дошпулуур, бызаанчы, бүшкүүр, амырга, шыңгыраа ш, чадаган, дунгүр, орба, хомусчи жектиг сөстөргө даяныр.</i> https://www.youtube.com/@tuvanc		

	профессионализм нер		ын	сөстөрнiң ажыглалын, оларнын онзагайын танып өөренир. Тыва чоннуң мергежил дерин сонуургап өөренир.	таныштырар, чижээ дарган кижиниң ажыглаар терминнери: согар, ояр, эргизер, кагар, кадырар, шуткуур, кудар, маска, кыскаш, хаарыыл, дөжн чижектиг сөстөргө даянып болур. Азы уругларны бөлнктөргө чарып, дараазында мергежилдерни нлеп, оларнын профессионал сөстөрин тодараттырар: мөгө, чылгычы, дарган, хөгжнмчн, хөөмейжи. Тыва нндезин культура төвнннң ютуб каналында материалдарны ажыглап болур.		
4	Тыва дылда терминнер	1	Катаптаашк ын	Термин дээрге кандыг бир мергежилдин кижиле риниң аразында бир-ле болуушкунну адап алган, дугуржуп алган, тускай бадылаттынган сөс деп билигни шиңгээдип, ону аас болгаш бижимел чугаагаажыглап өөренир	Л.Б.Чадамба“Нжнглел”депномн унадынчогааткан. Хнрээлел – долгандыр амылыг болгаш амылыг эвес бойдус,делегейнихнрээлелдепо чулдуруп,ажыглап турар. Эге школада өөренир эртем ады. Кандыг-бир мергежилди шилип ап, ында ажылаттынып турар термин сөстөрни тодарадып болур,чижээЭ.Намзалдың«Холу чемзигавамсөңн» деп номда тыва чемнерни кылырын бижээн рецептилерден тодарадып болур.		

5	Жаргонизмнер тыва дылда	1	Кичээл тренинг	Амгы неде тыва дылда жаргонизмнерниң тыпты, оларны ажыглап турарының айыылын шингээткен турар.	Жаргонизм сөстөрнүң ажыглалының культурага, ниитилелге, дылга болгаш айыылын таныштырар. “Бистиң” болгаш “өскени” (круг своих чужих) деп ийи психологту байдалды таныштырып өөредир.		
6	Дылда фразеологизмнерниң ужура-утказы	1	Катаптаашкын	Дылдың фразеология деп кезээ дугайында билиглерин катаптап, делгемчидер.	https://youtu.be/84liMwXhZPg Отипа фразеологизмов, задачах фразеологии и ментальном лексиконе человека. Лекция Анатолий		
					Баранов Я. Ш. Хертек «Тувинско-русский фразеологический словарь» (1975), «Фразеологический словарь» (1985) даянып кичээлди тургузар.		
7	Тыва дылда эмоциялар эткен кылыг сөстөрү	1	Шинчилел кичээл	Эмоция дээр гечинг деп айтырны билген турар. Тыва дылда өөрнүшкү (эки эмоция) сөстөрүнүн словарьлардан, чогаалдардан чыгып өөренир.	Эмоция илери дээр кылыг сөстөрүн таныштырып, оларны чогаалдардан, словарьлардан ушта бижип, бөлүктөп чаңчыктырар.		

<p>Тыва дылда даараныр ажыл-билехарылзаалыг кылыг сөстери</p>	<p>1</p>	<p>Шинчилел кичээл</p>	<p>Дарааныр ажылга хамааржыр кылыг сөстөрүнүн ажыглалын билген турар.</p>	<p>Тыва дылда даараныр кижиге хамаарышкан кылыг сөстөрүнүн ажыглалын сонуургадыр. <i>Хаваар (идик-хеп даараарынга), дедир шанчып даараар (чавага кылырда), сырыыр (ширтек, энчек, колун-чирим, өгнүңкуру, содак-шудакчижектиг эдилелдерге), кырлап даараар, чамаар</i> дээнчижектиг сөстөргө даянып кичээлди чорудар.</p>		
<p>Бойдустун болушкуннарын илереткен кылыг сөстери</p>	<p>2</p>	<p>Шинчилел кичээл</p>	<p>Бойдустун болушкуннарын илереткен кылыг сөстөрүн бөлнктөргө чарып өөренир</p>	<p>Хат, суг, чаъс, хар, челээш, чиргилчин, днн, хнн дугайында кылыг сөстөрүн өөреникчилерни аңгы- аңгы бөлнктөргө чарып алгаш чогаалдардан, словарьлардан диледип, бөлнктөргө чарып, чаңчыктырар, чижээ: <i>хат – хадыыр, хадымарлаар, салгыннаар (Өвүр диалектизи), салгын, сырын, сырыннаар, шуурганнаар, борааннаар, эстээр, сыылаар, коолаар, хүүлээр.</i> Сөсбнр нзнхаттынянзы-бнрнхевирлерин, байдалын көргн знтптурар.</p>		

	Дириг амытаннарның кылдыныгларын илередир кылыг сөстери	1	Интеграция кичээл	Дириг амытаннарның кылдыныгларын илереткен кылыг сөстери	«Чыраа кулун» деп тоолда кулуннун чоруктарын тодарадыр. Кызыл-Эник Кудажының «Кым эн ажыктыгыл?» деп тоолунда дириг амытаннарның кылдыныгларын көргөнскен кылыг сөстери тодарадыр болур.		
	Тыва дылда	3	Кичээл	Тыва дылдың дузалал кылыг	Дузалал кылыг сөстери		
	дузалал кылыг сөстери		таныштырылга	сөстери билгентурар, оларның ажыглалын кичээнгейге алыр.	сонуургадыр, чижээ: тур, чору, чыт, олур деп дузалал кылыг сөстери наклонение, үе, залог хевирлерин тургузарынгаа ажыглалынче кичээнгейни салыр.		
	Тыва дылда кылыг сөзнинңз алогтары	1	Катаптаашкын кичээл	Кылыг сөстери	Тыва дылдың кылыг сөстери		
8	Тыва дылда кылыг сөзнинңв идтери	1	Катаптаашкын кичээл	Кылыг сөстери	Тыва дылдың кылыг сөстери		
	Кылыг сөзнинң наклонениелери	1	Катаптаашкын кичээл	Кылыг сөстери	Тыва дылдың кылыг сөстери		

Тыва дылда наречие	2	Катаптаашкын кичээл	Тыва дылдың бурунгу кожумактарындан тургустунган наречиелерни билип алып. Оларны тыва дылдың чингине наречиелери деп адап турар.	Наречиениң домакка туружу, кылыг сөзнинң азы демдек адының мурнунга чоруур. Грамматика тувинского языка. Фонетика и морфология// Ф.Г. Исхаков, А.А. Пальмбах – Москва: Издательство восточной литературы, 1961. – С. 417-421. https://vk.com/doc-143371104_667326555?hash=eWoOjm95GnYn43CJZUrdMB5yvZ38bg7ETONSesQVIIw Тыва дылдың наречиелери оон бурунгу кожумактарындан тургустунган деп билигни уругларга сонуургадыр аргазын тывар.		
Силер, болар, силерлер, боларлар – хннднткелдиң оруннары.	2	Кичээл-тренинг	<i>Силер, силерлер, олар, оларлар</i> – деп тыва дылдың арынның ат оруннары кижиниң өске кижиге хннднткелин көргөзүп тура ра оруннарының ажыг лалын шиңгээдип алып.	<i>Силер, силерлер, олар, оларлар</i> – деп арынның ат оруннары ажыглалын, тыва улустун чугаага хннднткелинилереди рагаларының бирээзидээрзин тодарадып көргөзөр. Чижеглей чугаа байдалын тургускаш кичээлди тренинг хевиринге чорудары чедимчелиг, чижээ: чугаа авазы биле оглунуң, ачазы биле уруунуң, дарга биле ажалдак чының, ийиэр кижиниң, азы ийи кыс кижиниң аразында, кафеде, театрда, аалда, кудумчуда, садыгд		

				а,автобустадээн чижектиг байдалдарны чижеглей ойнап, хннднткелди көргнзэр аргаларын ойнадыр. Азы уругларга чугааныңболуп турарчеринботтарынгашилитти рип алгаш ойнап болур. Азы мендилежип тура бе, азы байырлажып тура бе, азы кандыг байдалда башкы өөреникчилерниңбилииниң,сайз ыралыныңаайы- билешилипапболур.		
	Синтаксис.	1	Катаптаашкын кичээл	Синтаксис дээрге домактыңтургустунарагала рын шинчилеп өөренир эртем.	Хостугсөскааттыжыышкыннарын ыңсайгарылгазын катаптаар.	
	Бөдннн домак. Медээ домаа.	1	Катаптаашкын кичээл	Домак– синтаксистиңколкезии, домактыңграмматиктигооргазы деп билиглерни катаптаар.	Синтаксистиң кол кезии домакдеп билигни катаптаар. Медээ домактары	
10	Айтырыгдомаа	2	Катаптаашкын кичээл	Айтырыг артынчылары, айтырыг сөстөр дузазы- биле, -ыл деп айтырыг кожумааның дузазы- биле тургустунган домактарның көгнткен утказын, кнзенчиг харыыже ыдалап турарсорулганы ылгап билир. Ук домактарны чогаадып, интонациязын шын салып	Айтырыгартынчылары,айтырыгс өстердузазы-биле, -ыл деп айтырыг кожумааның дузазы-биле тургустунган домактарның утказын тодарадып, айтырып турар кижиниң сорулгазын, интонациязын ылгап өөредир.	

				билир.			
11	Кыйгырыгдомаа. Алгы домаа.	2	Кичээл шинчилел	Реклама сөзнглелдеринде кыйгырыг домактарын тып, тыва дылче очулдуруп, оларның сорулгазын тайылбырлап билир. Тывадылгарекламасөзнглел ин бижип билир.	Орусдылдабижээнрекламасөзнг лелдеринтыва дылчеочулдуруп,кыйгыдомакта рынтып,оларның утказын Рекламасөзнглелинбижипөөредир .		
12	Домактың грамматиктиг ооргазы	2	Катаптаашк ын кичээл	Домактарның кол сөс биле сөглекичзи н тодарадып, оларныңаразындахарылзааз ын тодарадыпбилир.	Домактыңтурргузуундаколсөсби лесөглекчини домактың грамматиктиг ооргазы деп сайгарылгазынкатаптаар.		

АЖЫГЛААН ЛИТЕРАТУРА

Чаңгыс авторлуг номнар

Доржу М.Д. Бай-Тайгинский говор в системе диалектов тувинского языка. Кызыл: ТывНУЧ, 2002. – 170 ар.

Март-оол К.Б. 5-9 класстарга тыва дылды башкылаарының методиказы. Кызыл, 2002. – 267 ар.

Ооржак Д.Х. 5-6 класстарга харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы. Кызыл: ТывНУЧ, 2004. – 139 ар.

Сат Ш.Ч. Тыва диалектология. Кызыл: ТывНУЧ, 1987. – 58 ар.

Сувандии Н.Д. Тыва дылдың практикунга мергежилгелер чыындызы. – Кызыл: ТывНУЧ, 2003. – 151 ар.

Ийи болгаш оон-даа хөй авторлуг номнар

Доржу М.Ч., Бичелдей К.Б. Тыва чугаа культуразының чугула айтырыглары. Кызыл, ТывНУЧ, 1989. – 24 ар.

Монгуш Д.А., Ойдан-оол А.К. Методиктиг сүмелер. 5-9 класстарның «Тыва дыл» ному-биле ажилдаар башкыларга дузаламчы. Кызыл: ТывНУЧ, 1992. – 150 ар.

Ойдан-оол А.К. Ооржак М.Ч. Ооржак С.-С.Т. Диктантылар чыындызы. 5-9 класстарга. Башкыларга дузаламчы. – Кызыл, 2003. – 245 ар.

Ойдан-оол А.К. Тадар-оол С.К. Эдертиглер чыындызы. 5-9 класс. Башкыларга дузаламчы. Кызыл: ТывНУЧ, 2004. – 171 ар.

Словарьлар:

А.Пальмбах, Л.Чадамба, С.Сарыг-оол. Орус-тыва словарь. – Москва, 1953. – 703 ар.

Делгер-оол А.К., Дирчин Б.Д. Тыва дылдың тайылбырлыг словары. Новосибирск: Наука, 2011. – 795 ар.

Монгуш Д.А. Русско-тувинский словарь. – Москва: Русский язык, 1980. – 319 ар.

Монгуш Д.Б. Тыва дылдың орфографтыг словары. – Кызыл, 1967. 422 ар.

Ожегов С.И. Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений/Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В.Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – М:ООО «ИТИ Технологии», 2008. – 944 стр.

Ондар Б.К. Топонимический словарь Тувы. – Кызыл: ТКИ, 2007. – 550 ар.

Хертек Я.Ш. Русско-тувинский фразеологический словарь. Кызыл, 1976.

База ол ышкаш:

- тыва дыл кичээлдеринге тема аайы-биле белеткээн слайдылар;
- тыва дыл кичээлдеринге хереглээр плакаттар;
- тыва дыл кичээлдеринге ажыглаар таблицалар;
- аттыг болгаш сюжеттиг чуруктар;
- уругларның билиин хынаарынга белеткээн тест ажылдар.

АУДИОВИДЕО БИЖИДИЛГЕЛЕР

Г.Д.Сундуй, Шаалы А.С. Улусчу ужурлар. 5-6 класс (электроннуг өөредилгелиг үндүрүлгө). Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказының яамызының өөредилге методиктиг чөвүлели чөпшээрээн. Кызыл – 2008.

ИНТЕРНЕТ КУРЛАВЫРЫ

www.tuva.asia

www.tuvaonline.ru

tigi.tuva.ru

uryanhayn.com

tuvacheleesh.ru

tuvadyl.ru

tosertine.tuva.ru